

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 8 - Sayı 1

Sorumlu Yazar: Dr. Hacı Veli BİŞKİN, MEB Aksaray Hizmetiçi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü,
biskin1@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7420-2655

Atıf: BİŞKİN, H. V. (2024). Eczâ-Yı Lokmân Hekim'deki Bitki, Organ, Hayvan Ve Hastalık Adları, 8 (1), s. 78-86.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 7 Haziran 2024 / 25 Haziran 2024

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1497670

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

ECZÂ-YI LOKMÂN HEKİM'DEKİ BİTKİ, ORGAN, HAYVAN VE HASTALIK ADLARI*

Öz

İnsan yaşamının her döneminde hastalıklar var olagelmıştır. Bu hastalıkların tedavileri de önem arz etmiştir. Bu tecrübeler yazıya da aktarmıştır. İnsanoğlunun bu tecrübelerini bizler tıp metinleri aracılığıyla öğreniyoruz. Tarihi tıp metinleri Türkçeye, bilime, kültüre ve dile katkı sunmasının yanı sıra aynı zamanda geçmişle gelecek arasında köprü görevi de üstlenmiştir Türklerdeki ilk Türkçe esere de Uygurlar döneminde rastlıyoruz. Yine Kıpçak, Çağatay döneminde tıbbî metinlere rastlarken yoğunluğun Batı Türkçesi döneminde olduğunu görmekteyiz. Bu metinlerindeki terimlere verilen karşılıklar aynı zamanda Türkçenin gücünü de yansıtmaktadır. Çalışmada dönemi, müellifi veya müstensihisi, yazıldığı yer, dönem; eserin yazılış amacı ve ithaf edilen kişisi bilinmeyen Eczâ-yı Lokmân Hekim adlı eserdeki bitki, organ, hayvan ve hastalık adları ele alınmıştır. Eser, Vatikan Kütüphanesi Türkçe El Yazma Eserler Kataloğu 430 numarada kayıtlı olup eserden aynı zamanda burç ve tılsım dair bilgiler de edinmek mümkündür. Eser Arap harfleriyle nesih yazı şekliyle harekeli olarak yazılmış 146 varak 13 satırdan oluşur. Eseri oluşturan metin kısmı genellikle siyah mürekkeble yazılmışken başlık, dua, şekil, tablolar ve bazı bölümler kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Eser Türkoloji'ye değişik açılardan katkı verirken diğer bilim dallarına da katkı sunmaktadır. Tarihi tıp metin araştırmalarında başvurulan temel kaynak eserlerde yer almayan bu eserin çalışılmış olması bu alanda çalışma yapanlara da ayrıca katkı ve kaynaklık edecektir.

Anahtar Kelimeler: Tıp, eczâ-yı lokman hekim, türkoloji, tıp metinleri, söz varlığı.

PLANT, ORGAN, ANIMAL, AND DISEASE NAMES IN ECZÂ-YI LOKMÂN HEKİM

Abstract

Diseases have existed throughout every period of human life, and their treatments have been of significant importance. These medical experiences have also been documented in writing. We learn about these experiences

* Çalışma, Doç. Dr. Meryem Arslan tarafından hazırlanan Eczâ-yı Lokman Hekim(Yazım ve Dil Özellikleri- Metin- Sözlük) adlı eserdeki ilgili söz varlıklarının incelenmesiyle oluşturulmuştur.

through medical texts. Historical medical texts not only contribute to Turkish language, science, and culture but also serve as a bridge between the past and the future. The earliest Turkish medical texts can be traced back to the Uyghur period. Furthermore, we find medical texts during the Kipchak and Chagatai periods, with a notable concentration in the Western Turkish period. The terms used in these texts reflect the strength of the Turkish language. This study examines the plant, organ, animal, and disease names in the work titled "Eczā-yı Lokmān Hekīm," whose author, copyist, place, and period of writing are unknown. The manuscript is listed as number 430 in the Vatican Library Catalogue of Turkish Manuscripts and also provides information on zodiac signs and talismans. Written in Arabic script with vowel marks in the naskh calligraphic style, the manuscript consists of 146 leaves with 13 lines per page. The main text is usually written in black ink, while titles, prayers, figures, tables, and some sections are written in red ink. This manuscript contributes to Turkology from various perspectives and also offers insights into other scientific fields. Studying this historical medical text, which is not included in the primary reference works of historical medical research, will provide valuable resources and support for scholars working in this field.

Keywords: Medicine, eczā-yı lokmān hekīm, turkology, medical texts, vocabulary

GİRİŞ

Tarihi süreçte Çin, Mısır, Hint, Yunan, Türk ve İslami dönemlerde milletler insan sağlığını koruma ve tedavi noktasında bilgi, tecrübe ve birikimlerini sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarmışlardır. Bu çalışmalarını tarihi tıp yazmalarında görmekteyiz. Bu yazmalarda sadece tıba dair çalışma ve tedavileri değil aynı zamanda dil ve kültüre ait özellikleri de bulmaktayız. Bu noktada bu eserlerin sadece dil açısından değil diğer bilim dalları açısından da değerlendirilmesi önemlidir (Arslan, 2019;153). Sözlü kültür içerisinde yaşayan tıbbi deneyimler zamanla yazıya geçirilmiştir. Bu yazıya geçiriliş süresi milletler arasında farklılıklar gösterir. Türklerin tıp metinleri ile ilgili ilk kayıtlar, var olan bilgilere göre Uygurlar dönemiyle başlar. Bu kitap çeviri niteliğinde bir tıp kitabıdır. Çeviri, Hintli Vabghata'ya ait Astāngahrdayasamhitā eseri ile Yogaśataka ve Siddhasāra adlı iki tıp eserinden yapılmıştır. Bunun yanında Uygurlar döneminden 45 yazma parçası daha günümüze ulaşmıştır. Bu eserleri Türkçenin tarihî dönemlerine göre ifade edilirse Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi sahası eserleri takip eder. Kıpçak sahasında baytarlığa ait eserler dikkati çekmektedir. Bunlar, Kitabü'l-Hayl, Baytarü'l-Vazih gibi müstakil eserlerdir (Özgür, 2009: 893). Çağatay döneminde de Risale-i Tıbb, Tabibçılık, Esrarü'l-Etıbbā gibi eserler yazılmış ve bunlar da günümüze ulaşmıştır (Aydın Tören, 1996, Uysal: 2020; Karoly, 2003). Batı Türkçesi, Türkçe tıp metinleri açısından oldukça zengin bir dönemdir (Önler, 1985; Bayat, 2016; Önler, 1990; Canpolat-Önler, 2007; İhsanoğlu-Şeşen, vd., 2008). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış ilk çeviri tıp kitabı, Müfredât-ı İbn Baytar Tercümesi (Turan, 2014: 313; Bayat, 2016: 285; Önler, 1990: 1); tarihi tam

olarak bilinen ilk telif tıp kitabı ise Edviye-i Müfredde'dir (Canpolat, 1973: 1). Diğer tıp metinlerinden bazıları da şöyledir: Müntehab-ı Şifa, Teshil; Mücerrebname, Kâmilü'-Sinâ'a Tercümesi, Tervihü'l-Ervâh, İlsasiyye, Sultaniyye, Tercüme-i Kânûnce, Bâhnâme Kitâbü'l-Müntehâb fi'- Tıbb, Zâhire-i Murâdiye, Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr, Bâhnâme, Tercümesi, Hazâinü's-Saadat, Kitâb-ı Güzide-i İlm-i Tıbb, Envaı Emraz, Yâdigâr-ı İbn Şerif, Lugat-ı Müşkilât-ı Eczâ, Mürşid, Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmü't-Tıbb, Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia Li'rRûhânî Ve't-Tabîb, Gâyetü'l-Beyân fi Tedbîr-i Bedeni'l-İnsan, Teşrih-i Ebdân'dır (Adıvar, 1970; Arslan, 2014: 42-52; Bayat, 2016:285-288; Önler, 2004: 273-276; Tokat, 2012: 3-5; Turan, 2014; Detaylı bilgiler için bk. İhsanoğlu-Şeşen vd., 2008). Dilimizde alıntı birçok bitki adı da mevcuttur. Yazılan eserlerdeki bitkiler tedavi amaçlı olarak ya doğrudan ya da işlendikten sonra insanların tedavisinde kullanılmıştır. Türkçedeki alıntı bitki adlarının kökenleri, "Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Rumca, Latince, Ermenice, İtalyanca, İspanyolca, Çince, Sırpça, Bulgarca, Portekizce" şeklindedir.(Önler, 1998; 162-163; Alkayış, 2009;72).

Yine tarihi tıp metinlerinde bu bitkilerin yetiştikleri yerler, hangi hastalıkları tedavilerinde kullanıldığı ya da tıp dışındaki kullanım alanları dikkat çeken diğer bir husustur (Küçüker, 2010;402).

Bu metinlerde geçen söz konusu bitki adlarına bugün Anadolu'nun birçok bölge ve yerinde de Türkçe adlarla rastlanmakta ve bunlarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

1. Eczā-yı Lokmān Hekīm

Eser, Vatikan Kütüphanesi El Yazma Türkçe Eserler Kataloğu'nda yer almakta olup dijital

ortamda eserin tam metnine erişmek mümkündür. Eserin 430 numarayla kayıtlıdır. Eserin künye bilgisine rastlanmamaktadır. Eser adı talikle yazılmıştır. Dijital görüntülerden eserin varaklarının hangi maddeden yapıldığı bilinmemiştir. Eser ciltle kaplı görünmektedir. Fotoğraf görüntülerinden eserin 20,5x14,5 cm'den az olmadığını tahmin etmek mümkündür. Eserin varak sayısı 146'dır. Nesihle ve çoğunlukla harekeli olarak yazılmıştır. Metin 1a-139b arasında yer alır. Eserin el yazısından anlaşıldığına göre bir kişi tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Ancak eserin müellifi veya müstensihisi belirlenmemiştir. Metin duayla (139b'de) bitirilmiştir. Eser ağırlıklı olarak 13 satırla yazılmıştır. Yer yer içerisinde kozmolojik bilgiler ve ebceci hesaplı tedaviler anlatılırken tablolara yer verilmiştir. Bunlar eserin satır sayısında değişikliğe neden olmuştur. Eserde, yer yer noktalama işaretlerini hatırlatan işaretler kullanılmıştır. Bu işaretlerin, cümlelerden, dualardan, bölümlerden, bazı tek sözcüklerden veya satıra sığmayan sözcüklerden sonra kullanıldığı gözlenmiştir. Eserle ilgili bir tanıtım yazısı da yazılmıştır (Arslan, 2019; 153-184). Eserde geçen tıbbi terimlerin anlamlandırılmasında yararlanılan diğer kaynaklar kaynakça bölümünde verilmiştir.

1. Bitki Adları

âfiyün <Ar. Haşhaşın elde edildiği bitki (*Papaver somniferum*).
ağaç Meyve de verebilen, gövdesinden odun ya da kereste olarak da yararlanılabilen çok yıllık bitki.
âkırkara <Ar. Nezle otu, pire otu (*Anacyclus pyretum*)
amber <Ar. Bir tür mimoza, amber çiçeği, (*Geum urbanum*).
anaşū <Far. (bk. anāşūn).
anāşūn <Far. Meyveleri koku ve gaz verici olan, maydanozgillerden bir bitki, anason (*Pimpinella anisum*). (krş. anasūn, anaşū).
anasūn <Far. (bk. anāşūn).
anzarūt <Far. Göz ot (*Astragalussarcocolla*).
anfuz Papatyagiller familyasından otsu bir bitki (*Inula helenium*).
arpa Buğdaygillerden bir bitki (*Hordeum vulgare*).
ayva Gülgillerden, tüylü ve orta yükselikte bulunan ağaç, ayva (*Cydonia vulgaris*).
badem <Far. Acı ve tatlı türleri olan badem ağacı (*Amygdalus communis*).

baqlā <Ar. Baklagillerden bir bitki, bakla (*Vicia faba*).
ballūt <Ar. Pırnal meşesi (*Quercus ilex*) (krş. balūt, balūza)
balūt <Ar. (bk. ballūt).
balūza: (?) (bk. ballūt).
behmen <Ar. Kırmızı (*Statice limonium*) ve beyaz türü (*Salvia haematodes*), olan bir bitki, kuduzotu.
behmen-i seriḥ <Ar. Kırmızı behmen (*Statice limonium*).
belferāc (?) Tavukayağı, kazayağı otu (*Umbelliferae*).
belile <Far. Belile otu (*Bellerica myrobalan*).
benefşe <Far. Menekşe (*Viola odorata*).
besbāse <Ar. Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans*).
be'yān (toḥumı) Meyan, meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra*).
biber <Gr. Biber (*Capsicum annuum*).
buğday Buğdaygillerin örnek bitkisi (*Triticum*).
buvzāmīlūn (?) Bir bitki adı.
cedāvār <Ar. Cedvar, düğünçiçeği, kurtboğan, fırtınakulahı (*Aconitum anthora*).
centayāna <Lat. Çentiyana otu, yılan otu (*Gentiana lutea*).
ceviz <Ar. Cevizgillerden, uzun ömürlü bitki, ceviz (*Juglans regia*) (krş. çeviz, çevz).
cevz-i bevḅab < Ar. Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans*).
cevz-i hindi < Ar. Palmiya türünden tropikal bölgelerde yetişen ağaç, hindistan cevizi, narcıl (*Cocus nucifera*). (krş. hindistān çevizi).
çam Çamgiller familyasından, iğne yapraklı, bir orman ağacı, çam (*Pinus*).
çeviz <Ar. (bk. ceviz).
çevz <Ar. (bk. ceviz).
çinānik (?) Bir bitki.
çörek otu (bk. çörek otu).
çörekotu Düğün çiçeğigiller familyasından otsu bir bitki, çöreotu, karacaot (*Nigella damascena*) (krş. çörek otu).
çükündür <Far. Kırmızı pancar, yabani pancar (*Nigella sativa*).
dağözi (?) Bir bitki çeşidi.
dārcīn < Far. (bk. dārcīn).
dārcīn <Far. Tarçın. (*Cinnamomom*) (krş. dārcīn, tārcīn).
dār-ı filfil < Far. Uzun biber, (*Piper longum*), baş biberi.
demirhindī: <Far. Demirhindi ağacı ve bitkisi (*Tamarindus indica*).
dişbudak Demircik (*Fraxinus excelsior*), zeytingillerden kereste kısmı sert ve değerli bir ağaç, dişbudak ağacı.

döngel Muşmula, döngel, beşbüyük bitkisi ve meyvesi (*Mespilus germania*).

ebegömece Ebegömecegiller familyasından, mor renkte çiçekler açan, ilaç yapımında kullanılan ve yenilebilen bir bitki, ebegömece (Malva sylvestris).

eblec <Far. (bk. emlec).

eblic <Far. (bk. emlec).

egir Azak eğiri, egir otu, kasık otu, eğil, yel otu (*Acorus calamus*), hazanbel. (krş.egyer).

egyer (bk. egir).

emlec <Ar. Hindistan'da yetişen devâlı bir meyve, amlacotu (*Phyllanthus emblica*). (krş. eblec, eblic).

ferfiyün <Ar. Sütleşen otu (*Euphorbia peplis*).

findık <Far. Palamutgiller familyasından bir ağaç, findık (*Corylus avellana*). (krş. funduk)

fistik <Far. Antep fistiği (*Pistacia vera*).

funduk <Far. (bk. findık).

fülful <Ar. Kara biber, biber. (*Piper nigrum*).

gelincik Gelincik çiçeği, güngülü (*Papaver rhoeas*). (krş. gelinçek).

gelinçek (bk. gelincik).

gök mazî <T.+Far. Servigillerden bir süs bitkisi (*Thuya*).

gül <Far. Gül bitkisi ve çiçeği (*Rosa*).

gülnâr <Far. Nar çiçeği (*Flos granati*).

günlük (bk. günlük).

günlük Günlük ağacı ve reçinesi (*AmberbSume*) (krş. günlük).

günnik (bk. hâşşa-i hindibâ).

habbü'l-gâr <Ar. Defne (*Laurus nobilis*) tanesi. (krş. habbü'l-fâ).

habbü'l-mülük <Ar. Siğil otu çeşidi (*Croton tiglium*).

hardâl <Ar. Turpgillerden bir bitki, hardal (*Brassica nigra*).

haşâlibân <Ar. Biberiye (*Rosmanirus officinalis*).

hâşşa-i hindibâ <Ar. Birleşikgillerden otsu bir bitki, karakavuk (*Cichorium endivia*) 2. Türkçede günnük denilen bitki, güneğik (krş. günnik).

haşhâş <Ar. Gelincikgillerden bir kültür bitkisi, haşhaş (*Papaver somniferum*).

hatmegül <Ar.+Far. Ebegömecegillerden süs bitkisi, hatmigül, ağaçküpesi (*Althaea officinalis*).

havlıcân <Far. Zencefilgillerdendir, Türkçe kulunç otu (*Alphina galanga*). (krş. havlıcân, havlıncân).

havlıcân <Far. (bk. havlıncân).

havlıncân <Far. (bk. havlıncân).

havûc <Far. (bk. havûc).

havûc <Far. Maydanozgillerden, yörelerde değişik adlarla da bilinen bir bitki, yeregeçen, pürçüklü, yer otu (*Daucus carota*) (krş. havûc).

helile <Far. Sarı helile ve kara helile gibi türleri olan, helile otu, (*Terminalia*).

helyün <Ar. Kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*).

hindistân cevizi <Ar. (krş. cevz-i hindi).

hürma <Far. (bk. hürma).

hürma <Far. Hurma ağacı ve meyvesi (*Phoenix dactylifera*). (krş. hürma).

ısrırgan İsrırgangillerden bir ot, ısrırgan, dalağan (*Urtica*).

incir <Far. Yaprakları geniş, dutgillerden, gerçek yurdu Akdeniz olan, bir ağaç (*Ficus carica*) (krş. inçir).

inçir <Far. (bk. incir).

iplis tırnağı <Ar.+T Çançiçeğigillerden, şeytan tırnağı, çoğunlukla dağlarda yetişen bir tür bitki (*Phyteuma*).

it tohumu <T.+Far. İt üzümü (*Solanum nigrum*) tohumu.

kâkûle <Ar. Zencefilgillerden bir bitki, kakule (*Elettaria cardamomum*).

kabağ Kabak (*Cucurbita*).

kaçaçalı Çalı diken, kaçaçalı (*Paliurus spinosa*).

kaça günlük (bk. kaç günlük).

kaça günlük Sığala, buhur (*Liquidambar Orientalis*) (bk. kaç günlük).

karanfil <Ar. Karanfil (*Dianthus caryophyllus*).

kargabüken Loganiaceae familyasından bir bitki, zehirli bir alkaloid çeşidi olan striknin elde edilmesinde kullanılır. Kargabüken bitkisi (*Strychnos nux-vomica*).

karakadügleği İt hıyarı, ebucehil karpuzu, eşek hıyarı (*Ecballium elaterium*).

kâşni <Ar. Yaban marulu, hindiba (*Cichorium endivia*).

kavağ Söğütgillerden uzun boylu bir ağaç, kavak (*Populus*). Ak kavak çeşidi de vardır.

kavın Kavun (*Cucum*).

kayağoruğu Kayakoruğu bitkisi (*Crithmum maritimum*).

kebâbe <Ar. Kebabiye, kebabe, kuyruklu biber (*Piper cubeba*).

keçiboynuzu Harnup (*Ceratonia siliqua*).

keretiz <Ar. (bk. kereviz).

kereviz <Ar. Kereviz (*Apium graveolens*) (krş. keretiz, kireviz, kirevüz).

keşnic <Far. (bk. keşniş).

keşniş <Far. Kişniş otu (*Coriandrum sativum*) (krş. keşnic, kişnic).

keten <Ar. Keten bitkisi (*Linum usitatissimum*).

ketere <? Kitre ağacı, kitre, zamk ağacı (*Astragalus tragacantha*).

kızılucuğı [çekirdeği] Kızılıcıkğillerden olup iri gövdeli yaprak açmadan çiçeklenen bir ağaç (*Cornus mas*).

kimyün <Ar. Kimyon (*Cuminum cyminum*).

kireviz <Ar. (bk. kereviz).

kirevüz <Ar. (bk. kereviz).

kişnic <Far. (bk. keşniş).

kūka (İsp.) Yapraklarından kokain elde edilen bir bitki. (*Erythroxyton coca*).

kust <Ar. Parfüm yapımında kullanılan ve yağı da çıkarılan bir bitki, Arap zamkı (*Costus speciosus*).

kuzıkulağı Ekşikulak (*Rumex acetosa*).

lāden <Far. (bk. lādin).

lādin <Far. Çamgillerden, düz gövdeli olup kozalağı aşığı sarkık, reçinesi ve kerestesi değerli, 50-60 metre yüksekliğinde, bir orman ağacı (*Picea*).

ma'çün-ı atfil <Gr. Katran yoncası, ballık, katranotu (*Psoralea bituminosa*) macunu.

ma'çün-ı ballüt <Ar. Pırnal meşesi (*Quercus ilex*) macunu.

ma'danūs <Gr. Yeşil yapraklı, yaprakları aynı zamanda baharat olarak da kullanılan otsu bir bitki (*Petroselinum crispum*).

maştakī <Ar. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*).

menefşe <Far. Menekşe, (*Violaceae*).

mercimek <Far. Beyaz çiçekli, baklagillerden, bir tarım bitkisi ve tohumu (*Lens culinaris*).

merdanūs <Gr. Maydanoz (*Petroselinum crispum*).

misvāk <Ar. Misvak ağacı (*Salvadora persica*).

mürr-e şāfi <Ar. Sarı sakız (*Myrrha*).

na'ne <Ar. Nane (*Mentha piperita*).

nār <Far. yüzlerce tanecikten oluşın ekşimtrak bir meyve, nar ağacı (*Punica granatum*).

nerges <Ar. (bk. nergiz).

nergiz <Ar. Soğanlı bir süs bitkisi (*Narcissus*) (krş. nerges).

nerit (?) Bir bitki.

nilüfer <Far. Nilüfer çiçeği (*Nymphaea*).

nohūd <Far. Baklagillerden, ana yurdu Akdeniz kıyıları olan, baklamsı bir bitki, nohut (*Cicer arietinum*).

palāmūd <Rum. Pelit (*Fagaceae*).

pamuğ <Far. Ebegümeçigillerden olan sıcak bölgelerde yetişen koza biçiminde tarım bitkisi (*Gossypium*).

pāñ <Ar. Afrika'nın kuzeyinde ve Asya'nın tropik bölgelerinde yetişen, kokusuz bir yađ elde edilen ağaç, Ban ağacı (*Moringa pterygosperma*).

pāpādıya <Rum. Beyaz çiçekli, ortası sarı otsu bir bitki, papatya, (*Matricaria chamomilla*).

pelid <Ar. Palamut, meşe ağacı (*Quercus*). (krş. pelit).

pelit <Ar. (bk. pelid).

pesbāse <Ar. 1. Cevz-i bevvānın kabuğu, ağacı veya yaprağı (*Myristica fragrans*). 2. Rezene (*Foeniculum vulgare*).

pirinç <Far. Pirinç (*Oryza sativa*).

şandal <Ar. Ak, kızıl ve sarı olmak üzere türleri bulunan sandal ağacı (*Santalum album*).

şarımşak Zambakğiller familyasından keskin kokulu bir bitki (*Allium sativum*) (krş. şarmuşak).

şarmaşık Dik ve düz yerlere tırmanan yeşil renkli bir bitki (*Hedera helix*).

şarmuşak (bk. şarımşak).

semiz otu Sebze olarak da kullanılan bir bitki, semizot (*Portulaca oleracea*).

sevsen <Ar. susam (*İris germanica*).

sizāb <Ar. Tavşanmemesi otu çeşidi, sedef otu, sazab otu (*Ruscus graveolens*).

siñir Sinir otu (*Plantago*).

şoğan Yeşil yapraklı ve yumrulu, kokusu olan bitki (*Allium cepa*).

sögüt Sulu yerlerde yetişebilen bir ağaç (*Salix*).

şumāk <Ar. Dericilikte ve hekimlikte de kullanılan sıcak yerlerde yetişen bir ağaç (*Rhus coriaria*) (krş. şuvmak).

şuvmak <Ar. (bk. şumak).

şuşam <Ar. Susamgillerden, sıcak bölgelerde yetişen küçük bir bitki (*Sesamum indicum*).

sünbül <Ar. Sünbül otu (*Hyacinthus orientalis*).

şakākıl <Ar. Davar otu (*Pastinaca schekakul*).

şalgam <Far. Yumru köklü, turpgillerden bir bitki (*Brassica rapa*).

şebbüy <Far. Turpgiller familyasından yaprakları dar olup güzel kokan çiçekleri değişik renkte açın bir süs bitkisi (*Cheiranthus cheiri*).

şeftālī <Far. Şeftali (*Prunus persica*) ve onun meyvesi.

şeker nebātı <Far.+Ar. Şeker bitkisi, (?) şeker kamışı (*Saccarum officinarum*).

şırlağan <Ar. (bk. şirüğan).

şirüğan <Ar. Susam yağı (*Sesamum indicum*). (krş. şırlağan).

şārcin <Far. (bk. dārçin).

şarfıl (?) Katran yoncası, ballık, katranotu (*Psoralea bituminosa*).

şatlu bādem <T.+Far içeriği yağ bakımından zengin şekerçilik, ve çikolata yapımında kullanılan bir badem türü (*Prunus dulcis*).

tere <Far. Salata olarak da tüketilen turpgil familyasından bir bitki, kerdeme (*Lepidium sativum*).

şin <Ar. İncir (*Ficus carica*).

tobalağ Yapraklarından yeşil boya çıkarılan hünnapğillerden bir bitki (*Rhamnus clorophorus globosus*).

turağ Dere otu, rezene (*Anethum graveolens*).

turb <Far. Değişik renkleri olan yaprakları tüylü bir bitki (*Raphanus sativus*) (krş. turp).

turp <Far. (bk. turb).

tüşsite (?) Bir bitki adı.

‘unnāb <Ar. Kızılgöde, üvez ağacı, hünnap (*Sorbus aucuparis*).

üzerlik Yaprakları almaşık, sedef otugillerden, çiçekleri beyaz, tohumları acı, tütsü olarak da kullanılan bir bitki (*Peganum harmala*).

üzüm Üzüm (*Vitis vinifera*).

yāsemēn <Far. Yasemin (*Jasminum*).

yaban kabağı <Far.+T. Kırılarda kendiliğinden çıkan kabak, şeytan şalgamı, akasma (*Bryonia Alba*).

yapan teresi <Far. Çayır teresi, horozcuk otu (*Cardamine pratensis*).

yavan (?) Bir bitki çeşidi.

yerbağırşığı Beyaz veya yeşilmtırak renkli 3 m kadar yükselebilen, çok yıllık, otsu, çiçekli bitkidir, Şekerciboyası otu (*Phytolacca americana*).

za‘ferān <Ar. Soğanlı bir kültür bitkisi (*Crocus sativus*) (krş. za‘firūn, za‘fire).

za‘firān <Ar. (bk. za‘ferūn).

za‘fire <Ar. (bk. za‘ferūn).

zencebīl <Ar.Zencefil (*Zingiber officinale*) (krş. zencebil, zencefīl, zencefil).

zencebil <Ar. (bk. zencebil).

zencefil <Ar. (bk. zencebil).

zerdāli <Far. Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen kayısı ağacının küçük meyveli bir türü (*Armeniaca vulgaris*).

zernibād <Ar. Yaban zencefili (*Zingiber zerumbet*).

zūkū <Far. Yaban havucu (*Pastinaca sativa*).

zūlūnbe (?) Zürünbe, yaban zencefili (*Zingiber zerumbet*).

zūlūnbe (?) Bir bitki.

2. Organ ve Bölge Adları

ağız Ağız.

aķ çiger İki parçadan oluşan göğüs kafesi içerisinde yer alan solunuma yarayan organ. **alın** Yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü.

arka İnsan vücudu, bedeni.

avuç Parmak uçlarıyla bilek arasındaki iç bölüm.

ayak Ayak

bağır Göğüs.

baldur Bacağın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü, incik; yumuşak ve şişkin olan arka tarafı.

barmak Parmak.

baş Baş.

bāzū <Far. Omuz ile dirsek arasındaki şişkin kas kitlesi.

bel İnsan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm.

bel kemügi Omurganın beli oluşturan bölümü, oma, amudufikari.

beñiz Beniz, yüz, rengi yüz.

beyin Kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ.

boğaz Boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik, kursak.

bögür İnsan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü.

bögrek Kandaki zararlı maddeleri süzüp idrar olarak salan, omurganın sağ ve sol yanında bulunan çift organdan her biri.

bud İnsan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü.

burun Burun.

çene <Far. Canlılarda baş bölümünde yer alan, kemik veya kıkırdak ile desteklenen, altı üstlü dişleri taşıyan ve ağızın kapanıp açılmasını sağlayan kasları üzerinde barındıran iki parçaya verilen ad.

çiger <Far. Ciğer.

dil Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı.

dimāğ <Ar. Beyin (krş. demāğ, dumāğ).

diş Diş.

el El.

el ayası Elin, bilekle parmaklar arasındaki iç bölümü.

emçek Meme.

eñse Boyun arkası.

eyegü Kaburga kemiği.

ferc <Ar. Ud yeri, dişi tenasül âleti.

gede (bk. gövde).

gevde (bk. gövde).

göbek İnsan ve memeli hayvanlarda göbek bağının düşmesinden sonra karnın ortasında bulunan çukurluk.

gövde Gövde (krş. gede, gevde).

göz Görme organı, basar.

ilik Kemiklerin iç boşluklarını dolduran ve kan hücrelerinin yapımını sağlayan doku.

kalb <Ar. Yürek.

kapak Göz yuvarlarının önünde bulunan, birbirine yaklaşarak gözü örten, kenarlarında kirpikler bulunan koruyucu organ.

kar(ı)n 1. İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi. 2. Döl yatağı.

kaşık Vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü (krş. kaşuk, kaşık)

kaşuk (bk. kaşık).

kaşık (bk. kaşık).
kaşık İdrar torbası, mesane, sidik kesesi.
kemürcek Burun, kulak vb.nde bulunan küçük kıkırdak.
kulak Başın her iki yanında bulunan işitme organı.
mesâne <Ar. İdrar torbası.
öken Akciğer.
öken ağızlığı Akciğerin başlangıcı, girişi.
öylek (?) Akciğer.
şırt Sırt.
sik Erkeklik organı.
süñsü Ense.
taban Ayağın alt yüzü.
talak Gevşek bir dokudan oluşmuş organ, dalak.
taşak Er bezi, erkeklik bezi, haya.
tırnak Boynuzsu tabaka, tırnak.
topuk Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü.
yürek Kalp.
yüz Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat.
zeker <Ar. Erkeklik organı

3. Hayvan Adları

akreb <Ar. Akrep.
at Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül
balābānī Atmaca, doğan vb. yırtıcı bir kuş; çakırdoğan, üsküflü doğan.
balık Omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı.
barış Kedigillerden yırtıcı, etçil, memeli hayvan, leopar, panter, pelenk (Panthera pardus).
baykuş Baykuş.
bedenūs (bk. bedenüş).
bedenüş (<Yunanca petenosmuş) Horoz (krş. bedenūs, bednūs).
bednūs (bk. bedenüş).
bilbil Bülbül (Luscinia megarhynchos).
çık çık balābānī Bir doğan çeşidi.
dölengic Dölengeç, çaylak.
dületigec (?) Bir kuş adı, dölengeç, çaylak.
erkeç İğdiş edilmiş, üç yaşından büyük erkek keçi.
eşek Atgillerden hayvan, merkep, karakaçan (Equus asinus).
eveyik Güvercinlerden, korularda yaşayan, eti için avlanan, boz renkli bir kuş (Streptopelia turtur).
fāre <Ar. Sıçangillerden, küçük vücutlu, kemirgen, memeli hayvan (Mus).

fil <Ar. Filgillerin hortumlular takımından, Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, çok iri, kalın derili hayvan (Elephas).
hımār <Ar. Eşek.
hınzır <Ar. Domuz.
horaz <Far. hūrūs Horoz.
hüdhüd <Ar. Çavuş kuşu, ibibik.
inek İnek.
ingec Yenceç.
it Köpek, it.
kaşıkbağa Kaplumbağa (Testudo) (bk. kaşıkbağa).
kaşıkbağa (bk. kaşıkbağa).
karatavuk Karatavuk (Turdus merula).
keçi Keçi (Capra hircus).
kelb/kelib <Ar. Köpek (krş. kelb, kelp).
kırlangıç/kaşıkbağa Kırlangıçgiller familyasından küçük göçebe kuş (Hirundo).
kirpi Sırtı dikenli memeli hayvan (*Erinaceus europaeus*).
koç Damızlık erkek koyun.
koyun Koyun (Ovis aries).
köpek Köpek (Canis familiaris).
kurbağa Kurbağa.
kurt Bazı böceklere veya bazı böcek kurtçuklarına verilen ad
kurt Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, yırtıcı, etçil memeli bir hayvan (Canis lupus)
leylek <Far. legleg Uzun gagalı, uzun bacaklı, büyük, beyaz, göçmen kuş (Ciconia ciconia).
olak Keçi yavrusu.
öküz İğdiş edilmiş erkek sığır.
ördek Su kuşu, badi, badik (Anas).
şavsağan/şavuşkan/şafşagan Uzun kuyruklu kuş, alakarga, alacakarga (Pica pica).
sazan Sazan balığı (Cyprinus carpio).
serçe Küçük bir kuş, serçe (Passer domesticus).
sıçan Sıçan (Rattus).
şıgır Sığır.
şıgır boğası Damızlık erkek sığır.
şolucan/şolıcan/şovlıcan Uzun kurtların genel adı.
suşanşur <Ar. Bir kum kertenkelesi.
sülük <Far. Sülük (Hirudo medicinalis).
şişek İki yaşındaki koyun.
teke Erkek keçi.
yeşil kurbağa Yeşil renkli kurbağa.
yılan Yılan.
yuyus Yunus balığı (Delphinus).

4. Hastalık Adları

baş ağrısı Başın ağrması, başta oluşan rahatsızlık.
başı çekzen- (bk. başı çekzin-).
başı çekzin- Başı dönmek (krş. başı çekzen-).
baş çekzenmek (bk. başı çekzin-).

behağ <Ar. Ala hastalığı, beyaz leke.
bel ağrısı Bel çevresinde oluşan ve duyulan ağrı (krş. bel ağrısı).
bel ağrısı (bk. bel ağrısı).
bel şovukluğu Üreme organlarının akıntılı ve bulaşıcı bir hastalığı.
buru Sancı, buruntu.
cüdām <Ar. Cüzzam, lepra.
çıban Çıban.
diş ağrısı (bk. diş ağrısı).
diş ağrısı Diş ağrısı (krş. diş ağrısı).
erlikden kal- Erkeklerde cinsel gücün azalması.
eyürek ağrısı Yürek ağrısı.
giciyük Ekzema hastalığı (krş. giçivik).
giçi Kaşıntı, uyuz.
giçiş- Kaşınmak, kaşıntı duymak, gidişmek.
giçivik (bk. giciyük).
ķāb(ı)z <Ar. Peklik, kabızlık.
ķabırcağ Kabarcıklar, küçük sivilceler.
ķarın ağrısı Karında duyulan ağrı.
ķorķu Bir tehlike karşısında hissedilen kaygı, üzüntü.
ķuduz Köpek, kedi gibi hayvanlardan geçen hastalık, kuduz.
ķulunc/ķulunc/ķulnc Şiddetli omuz ve sırt ağrısı
maşrū lik <Ar. Saralı, sara hastalığına tutulmuş.
mayāşil <Ar.1. Bir deri hastalığı, egzama. 2. Basur.
öksürük Ciğerlerdeki havanın ağızdan gürültü ile çıkması.
ölüm ķorkusu Can korkusu.
öylek (?) Akciğer.
şagırlık Sağır olma durumu.
şançu/şanču/sanču/sancu İç organlarda saplanır gibi hissedilen ağrı.
şaruluk Sarılık, karaciğer yangısı, hepatit.
sepgil Alerji olma.
sertān <Ar.1. Kanser hastalığı.
şıraca Deride görülen, şişkinlik.
sıtma tūt- Ateş ve ter nöbetleriyle titremek.
sidik damlaması İdrar damlaması.
sidügi durma- Sürekli idrar yapmak.
sigil Pürtüklü küçük ur, siğil.
şeb ķor ol- <Far.-T Tavukkarası hastalığına yakalanmak.
şeb ķorligi <Far. Gece ķorlūğü, tavukkarası.
tuzlu balğam <T.-Ar. 1. Birtakım deri hastalıklarının ortak adı. 2. Egzama.
uçık Ateşli hastalıklarda beliren kabarcık, uçuk.
uyuz Uyuz.
yel/yil 1. Romatizma ağrısı. 2. Ağrı. 3. Kalın bağırsaktaki gaz.
yelli Midede gazı, ağrısı olma.
yürek ağrısı/ağrısı 1. Kalp ağrısı. 2. Mide ağrısı.
yürek oynaması Mide bulanması.
yürek burma- Karındaki ince sancı.

zıķ-i nefes <Ar. Nefes darlığı.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışmada Eczā-yı Loķmān Hekīm adlı eserdeki bitki, organ, hayvan ve hastalık adları sözlük şeklinde verilmiştir. Bu terimlerde kullanılan sözcüklerin Türkçe kullanım oranı başta gelmekte olup ardından Arapça ve Farsça ve diğer dillerden alınan terimlerden oluştuğu görülmektedir.

Metinde kullanılan bütün terimlerin kökenlerine bakıldığında 174 sözcüğün Türkçe, 77 sözcüğün Arapça, 52 sözcüğün Farsça, 4 sözcüğün Grekçe, 1 sözcüğün Latince, 2 sözcüğün Rumca, 1 sözcüğün İspanyolca, 9 sözcüğün de T.+Ar.; Ar.+T.; Ar.+T.; Far.+Ar.; Far.+T. kökenli olarak kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe sözcük grubu olarak kullanılan terimlerin isim tamlaması olarak kullanılan şekli daha fazladır. Sıfat tamlaması ve birleşik fiil grubu olarak kullanım şekli de mevcuttur.

Kelime grupları olarak kullanılan hastalık, bitki, organ ve hayvan adları olarak kullanılan isim tamlamalarına örnek olarak, “*ķörek oti, kayakoruğı, keçi boynuzu, kargadügleği; bel ağrısı, eyürek ağrısı, karın ağrısı, sığır boğası;bel kemügi, el ayası, öken ağızlığı*” gösterilebilir. Sıfat tamlamalarına “kara çalı, kara günlük; yeşil kurbağa” kullanılırken birleşik fiiller olarak da *başı çekzen-, erlikten kal-, yürek bur-* gibi kullanılmıştır.

Türkçe sözcüklerin en fazla *organ, bölge* adlarında kullanıldığı görülmüş olup bunu sırasıyla *hastalık, bitki ve hayvan adları* takip etmiştir.

Türkçe sözcüklere yapı bakımından bakıldığında ise şu eklerle sözcük türetildiği görülmektedir:

- Küçültme eki -lık ile türetilmiş bitki adı: *gelincik*.
- -(U)k eki ile türetilmiş hastalık adı: *giciyük, uçık*.
- -(I)k/-l(U)k eki ile türetilmiş bitki ve hastalık adları: *günlük, üzerlik, sarılık*.
- +(I)n/+(U)n eki ile türetilmiş organ adı: alın, karın, öken
- +(I)z/+(U)z eki ile türetilmiş organ adları: *beniz, göz*.

KAYNAKÇA

Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi.
 Alkayış, F. (2009). Türkçede Kullanılan Alıntı Bitki Adları. *Turkish Studies*, Volume 4/4, Summer, 71-92.
 Arslan, M (2019). Vatikan Kütüphanesinde Türkçe Bir Tıp Metni: Eczā-yı Lokman Hekim. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 67(Haziran), s. 153-184.

Arslan S., M. (2014). *Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvud Fi' İlmî't-Tıbb (Metin-Dizinler-Sözlük)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Adana.

Aydın, M. B. Z.-Tören, H. (1996). Çağatayca Bir Tıp Kitabı. *IV. Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri*. 18-20 Eylül 1996: 16.

Aynacı, M. (2014). *Sultâniyye (İnceleme-Metin-Dizin)*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli.

Bayat, A. H. (2013). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür.

Canpolat, M. (1973). 14. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede. *DTCF Türkoğlu Dergisi*, 5: 20-47.

Güven, Meriç (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

İhsanoğlu, E.-Şeşen, R., v.d. (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. C. 1, İstanbul: IRCİCA Yayınları.

Kanar M. (2000). *Farsça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.

KGrolly, L. (2003). Lexical Analysis of a Seventeenth-Century Chaghatay Treatise on Medicine. *Altaica Budapestinensia MMII, Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) (June 23-28, 2002)*, Alice Sarközi-Attila Rakos (ed.). Budapest, Hungary: 171-180.

Küçükler, P. (2010). Lügat-ı Müşkilat-ı Ecza'da Türkçe Bitki Adları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Voluma 3/11, Spring: 401-415.

Özgür, C. (2009). Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji. *Turkish Studies*, 4/4: 891-905.

Sertkaya, O. F. (1997). Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Eylül 1989*, Azize Aktaş Yaşa- Sevay Okay Atılğan (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 349-359.

Steingass, F. (1930). *Persian- English Dictionary*. London.

Steingass, F. (1993). *Arabic-English Dictionary*. New Delhi, First Reprint.

Doğan, Ş. (2009), *Terceme-i Akrebâdin Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

Tokat, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhtetü'l- Erîbi'n- Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb'i (İnceleme-Metin-Dizin)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

Turan, A.D. (2014). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Kitabü Tıbbü'l-Hikmet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29): 312-318.

Önler Z. (1985). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri. *TDAY Belleten*, 89-130.

Önler Z. (2004). XIV.-XV.Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul: 52, 53-63.

Özdemir, G. (2019). Mecmûatü'l Fevâyid'deki Tıbbi Söz Varlığı, *SBAD*, 14/1, Summer, 197-227.

Tokat, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhtetü'l- Erîbi'n- Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb'i (İnceleme-Metin-Dizin)*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

Uysal, İ. N. (2020). *XX. Yüzyılın Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni Tabîbçilik*. İstanbul: Kesit Yayınları.